

УДК 376.011.3-051-056.2/.3
DOI: 10.24144/2524-0609.2022.50.86-89

Докучина Тетяна Олександрівна
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедра спеціальної та інклюзивної освіти
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна
dokuchyna@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-7892-7728>

ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми професійної мобільності фахівців спеціальної освіти в аспекті міждисциплінарного підходу. Метою статті є аналіз проблеми професійної мобільності фахівців спеціальної освіти у міждисциплінарному дискурсі та визначення варіантів її проявів у професійній діяльності. Аналіз наукових публікацій засвідчив, що професійна мобільність є міждисциплінарною категорією. Соціально-економічний напрям дослідження професійної мобільності спрямований на вивчення процесів зміни професії, посади, місця роботи. Для психології актуальним є вивчення психологічної готовності фахівців до зміни професії та адаптації до нової. У педагогічному аспекті професійна мобільність розглядається з позиції зміни характеру та змісту діяльності у відповідності до нової ситуації, вимог, викликів сьогодення. Узагальнення різних концептуальних підходів до вивчення професійної мобільності засвідчило, що в аспекті професійної діяльності фахівців спеціальної освіти вона проявляється у двох напрямках: зміни професії та змін у структурі професійної діяльності (змісту, характеру, умов праці, особливостей діяльності та ін.). Другий напрям є більш актуальним для розвитку професійного потенціалу спеціальної освіти та визначений нами як перспективний для подальших наукових розвідок.

Ключові слова: професійна мобільність, прояви професійної мобільності, фахівці спеціальної освіти.

Вступ. Конкурентоспроможність сучасного фахівця спеціальної освіти визначається його здатністю швидко адаптуватися до нових умов та викликів сьогодення у професійній діяльності. Відповідно до положень Концепції Нової української школи сучасний педагог має бути «агентом змін», який постійно працює над собою, здатний виконувати різні ролі, зокрема не лише наставника та джерела знань, а й коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини [1]. У цьому аспекті саме професійна мобільність є визначальним фактором готовності фахівців до багатофункціональності та змін, які відбуваються в галузі освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових публікацій засвідчив, що проблема професійної мобільності є предметом дослідження різних галузей науки, які мають різні підходи до тлумачення її сутності та характеристик. Відмінність полягає у предметі та меті професійної мобільності, які є актуальними для тієї чи іншої наукової сфери. М. Біль відзначає універсальність терміну «мобільність» і одночасно специфіку його дослідження для різних галузей науки, кожна з яких має свій основний вид мобільності. Вчена визначає наявність різних класифікацій мобільності, серед яких основною вважає класифікацію в залежності від мети, в якій виділяє мобільність бізнесу, економічну, трудову, соціальну, культурну та освітню мобільності. Професійна мобільність у цій класифікації є одним із підвидів трудової, поряд з кваліфікаційною, інтелектуальною та кар'єрною [2, с. 647-649]. На основі ідей мобільності соціології М. Стрюк, С. Семеріков, А. Стрюк та ін. розглядають мобільність як міждисциплінарну парадигму соціальних та гуманітарних наук, що вивчає переміщення людей, речей, ідей та, відповідно, результати цих дій [3, с. 40-43].

Дослідження професійної мобільності фахівців спеціальної освіти передбачає вивчення різних концептуальних підходів з метою обґрунтування сутності та особливостей формування у цієї категорії педагогічних працівників. Л. Сушенцева визначає професійну мобільність кваліфікованого працівника як якість особистості, що є вагомою для її успішнос-

ті в суспільстві, яка проявляється у процесі трудової діяльності та забезпечує самовизначення, самореалізацію як у професії, так і в житті через сформованість ключових компетентностей та кваліфікацій, а також прагнення змінювати себе та своє професійне середовище [4, с. 158]. На думку вченої, професійна мобільність визначається готовністю фахівця до змін місця роботи, професійних завдань, здатністю швидко оволодівати новими видами роботи та спеціальностями.

Професійна мобільність фахівців спеціальної освіти також може бути реалізована у зміні місця роботи та у зміні в спеціальності, зокрема перекваліфікація на іншу суміжну спеціалізацію. Для розвитку спеціальної освіти такий варіант забезпечує збереження професійного потенціалу фахівців.

Нам імпонує визначення Т. Прохоренко, яка розглядає професійну мобільність, як системну якість фахівця, що містить низку знань, умінь, здібностей, особистих якостей, ціннісних орієнтацій, що виявляються у внутрішній свободі, вмінні відкинути стереотипи та нестандартно аналізувати й бачити ситуацію, творчо та креативно її вирішувати [5, с. 169]. Креативність та гнучкість поглядів є значущими якостями фахівця спеціальної освіти, що забезпечують можливість бути мобільним у професії, швидко вирішувати нестандартні ситуації, визначати раціональні шляхи досягнення мети.

Для цілісного вивчення проблеми професійної мобільності фахівців спеціальної освіти, який досі не був предметом дослідження науковців, вбачаємо доцільним аналіз професійної мобільності як міждисциплінарної категорії.

Метою статті є аналіз проблеми професійної мобільності фахівців спеціальної освіти у міждисциплінарному дискурсі та визначення варіантів її проявів у професійній діяльності.

Методи дослідження: аналіз та систематизація наукової літератури з теми професійної мобільності, порівняння, узагальнення результатів теоретичного дослідження визначеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. У Великому тлумачному словнику української мови термін «мобіль-

ність» визначається як здатність до швидкого переусування, рухливість; здатність швидко орієнтуватись у ситуації, знаходити шляхи вирішення проблем [6, с. 682]. Мобільність означає рухливість, швидку реакцію на ситуацію, що проявляється у певних діях. Професійна мобільність характеризується готовністю фахівця до різних змін, його пластичністю у професійній діяльності. Рух як основа професійної мобільності може проявлятися і в значенні «переміщення», і в значенні «розвитку» фахівця.

Дослідження професійної мобільності у філософії, соціології розглядають з позиції соціальної структури суспільства, різних переміщень між ієрархічними рівнями та в межах одного рівня (групи) цієї структури. Основоположними ідеями у цьому напрямі є дослідження П. Сорокіна, який визначив сутність поняття «соціальна мобільність» як «будь-який перехід індивіда або соціального об'єкта (цінності), тобто всього того, що створено або модифіковано людською діяльністю, з однієї соціальної позиції до іншої» [7, с. 373]. Положення про соціальну мобільність П. Сорокіна аргументовані стратифікацією суспільства, тобто наявністю класового поділу. Мобільність при цьому є процесом переходу з одного класу в інший. У концепції соціальної мобільності вчений виділяв горизонтальну (перехід до соціальної групи, що знаходиться на такому ж рівні) та вертикальну (перехід на вищій або нижчій за соціальним рівнем клас) мобільність. Горизонтальна мобільність, на думку вченого, може бути як у соціальному вимірі, так і передбачати територіальне переміщення. Професійна мобільність розглядалась П. Сорокіним як один із видів соціальної мобільності [7].

Вагомий внесок у вивчення проблеми мобільності було зроблено Дж. Уррі, який визначив низку каналів для реалізації мобільності. Одним із значущих результатів його дослідження є виділення віртуальної форми мобільності як актуального сучасного феномену [8]. Віртуальна мобільність розширює можливості для саморозвитку особистості у професійній діяльності. Для фахівців спеціальної освіти віртуальний простір сприяє прояву мобільності як готовності до зміни змісту та характеру організації професійної діяльності.

Науковий інтерес до проблеми професійної мобільності відзначається в соціально-економічній сфері, в якій вона здебільшого розглядається як зміна (готовність або здатність до зміни) професії або місця роботи, що передбачає перекваліфікацію, додаткове навчання, оволодіння новими професійними знаннями та навичками, пристосування до нових робочих умов, зміну місця проживання (О. Білик, М. Біль, В. Васильченко, Н. Коваліско та ін.) [2; 9].

Професійна мобільність також вивчається в аспекті міграції, що має на меті переміщення, зміну місця проживання для професійної реалізації, кар'єрного розвитку тощо. Зокрема, О. Білик зазначає, що трудова мобільність є основою для трудової міграції, яка передбачає зміну місця роботи та відповідно територіальне переміщення [9]. Разом з тим вчена відзначає, що рух є лише одним із компонентів мобільності, складовими якої є також: здатність до оволодіння новими знаннями, готовність швидко реагувати на зміни, комунікабельність, здатність до адаптації та готовність до зміни місця проживання, соціального оточення та ін. [9, с. 247].

Нам імпонує думка О. Білик, що мобільність без зміни місця проживання може проявлятися у інвестиціях в навчання, підвищення кваліфікації. У цьому аспекті вона є значущою для примноження людського капіталу, оскільки передбачає прагнення та здат-

ність до самовдосконалення і саморозвитку [9, 249]. Відповідно для педагогічної діяльності прояви професійної мобільності виявляються і в географічному переміщенні, і в професійному розвитку.

У психології мобільність розглядається як якість та характеристика особистості. Зокрема, Л. Пілецька визначає професійну мобільність як сукупність різних характеристик особистості та форм її поведінки, що проявляються в умовах професійних змін. На думку вченої, рухливість мотиваційних, інтелектуальних та вольових процесів особистості є психологічною основою професійної мобільності [10, с. 80].

Вивчення професійної мобільності у педагогіці відрізняється від інших наук, зокрема тим, що основний акцент робиться не на зміні професії чи місця роботи в освітній галузі, а на здатності фахівця адаптуватись до нових умов, здійснити особистісний розвиток для ефективної професійної реалізації. Як зазначає Л. Пріма, це обумовлено багатофункціональністю та гнучкістю педагогічної професії. Вчена виділяє різні можливості реалізації мобільності у педагогічній діяльності, акцентуючи на тому, що особливості професії педагога передбачають часту зміну видів роботи [11, с. 344]. Варто відзначити, що професійна діяльність фахівців спеціальної освіти є також багатофункціональною та крім загальних педагогічних функцій містить й специфічні, що значно розширює можливості прояву професійної мобільності.

Ми погоджуємось з Н. Дячок, що професійна мобільність є постійною якістю сучасного педагога, яка сприяє особистісно-професійному зростанню, підвищенню кваліфікації, безперервному саморозвитку та самоосвіті в умовах постійних змін [12, с. 344]. Це твердження також доцільно використовувати в аспекті професійної мобільності фахівців спеціальної освіти.

Узагальнення досліджень проблеми професійної мобільності в різних галузях науки дозволило визначити основні напрями прояву професійної мобільності фахівців спеціальної освіти, що виявляються у зміні професії та у зміні характеристик професійної діяльності. Для нашого дослідження більший інтерес представляє другий аспект прояву професійної мобільності. Ми підтримуємо думку Л. Пріми, що професійна мобільність педагогів виявляється у змінах змісту, характеру та умов праці [11]. Разом з тим, перший напрям також може бути доцільним для вивчення в плані професійної діяльності фахівців спеціальної освіти, зважаючи на специфіку професії. Тому представимо варіанти професійної мобільності фахівців спеціальної освіти, що проявляються у готовності/здатності до зміни:

1. Професії:

- спеціальності, тобто швидкий перехід до іншої сфери діяльності, що відповідно не є позитивним фактором для професійної сфери, проте є актуальним для сучасного фахівця в цілому;

- спеціалізації, зокрема в межах спеціальності 016 Спеціальна освіта, що обумовлює актуальність формування базової основи компетентностей для швидкої перекваліфікації за умови додаткового навчання в ЗВО. Для розвитку спеціальної освіти цей варіант зберігає професійний потенціал фахівців.

2. Характеристик професійної діяльності:

- місця роботи (зі зміною або без зміни посади та функціональних обов'язків);

- посади (вчитель-дефектолог, асистент вчителя, вихователь закладів спеціальної та інклюзивної дошкільної та загальної середньої освіти, фахівець інклюзивно-ресурсного центру та ін.). Варіативність

посад як прояв мобільності обумовлений сутнісною характеристикою професії фахівця спеціальної освіти;

- кваліфікації (підвищення кваліфікації: спеціаліст, спеціаліст другої категорії, спеціаліст першої категорії, спеціаліст вищої категорії; отримання педагогічних звань відповідно до чинного законодавства);

- змісту та характеру діяльності (у структурі професійної діяльності мобільність проявляється у готовності виконувати нові, інноваційні види роботи, змінювати форми та методи відповідно до ситуацій та актуальних вимог освітньої галузі);

- кар'єри (кар'єрне зростання або спад).

Визначені характеристики професійної діяльності тісно пов'язані в проявах професійної мобільності фахівців спеціальної освіти. Зокрема, зміна місця роботи може поєднуватись зі зміною посади та відповідно функціональних обов'язків. Багатофункціональність професійної діяльності фахівців спеціальної освіти передбачає готовність до діяльності у різних типах закладів, з різними категоріями дітей з особливими освітніми потребами, що в свою чергу є проявом горизонтальної мобільності. Зміна посади також може поєднуватись з кар'єрним зростанням або спадом, що є проявами вертикальної висхідної та

низхідної мобільності

Аналіз проблеми професійної мобільності у міждисциплінарному дискурсі дозволяє зробити наступні **висновки**. Професійна мобільність є міждисциплінарною категорією, яка в загальному характеризується готовністю до змін та адаптацією до нових умов у різних сферах життя. Узагальнення різних концептуальних підходів до вивчення професійної мобільності дозволило визначити актуальні напрями її прояву для фахівців спеціальної освіти, мобільність яких у структурі професійної діяльності може проявлятися як готовність до змін у професії різного характеру, здатність швидко адаптуватись до нових умов праці, видів професійних завдань, обов'язків та ін. Аналіз визначеної проблеми також засвідчив актуальність формування базової компетентності у фахівців спеціальної освіти різних спеціалізацій, які б дозволили більш оперативно здійснювати перекваліфікацію на суміжні спеціалізації за умови додаткового навчання в ЗВО.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень визначаємо вивчення особливостей та шляхів формування професійної мобільності фахівців спеціальної освіти у структурі професійної діяльності.

Список використаної літератури

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 10.03.2022).
2. Біль М.М. Мобільність населення: теоретична сутність і видова різноманітність. *Економіка і суспільство*. 2016. Випуск 7. С.645–652.
3. Стрюк М.І., Семерніков С.О., Стрюк А.М. Мобільність: системний підхід. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. Випуск 5 (49). С.37–70.
4. Сушенцева Л.Л. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. 439 с.
5. Прохоренко Т.Г. Професійна мобільність як фактор професійної успішності. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2007. Випуск 4 (35). С.167–174.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. Том VIII. 1728 с.
7. Sorokin P. *Social and Cultural Mobility*. New York: The Free Press. 1959. 645 p.
8. *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century* / edited by J. Urry. 1st ed. London: Routledge. 1999. 272 p.
9. Білик О. Формування мобільності та міграційної рухливості носіїв людського капіталу. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2005. № 3. С.246–250.
10. Пилецька Л.С. Психологічна сутність професійної мобільності особистості. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ: ЛАДО, 2013. Випуск 40 (1). С.368–371.
11. Пріма Р.М. Професійна мобільність фахівця як наукова проблема. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2008. № 1. С. 127-132.
12. Дячок Н.В. Професійна мобільність як показник якості педагогічної освіти. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2020. Випуск 33. С.70–75.

References

1. Ofitsiyni sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy (2016). *Nova ukrainska shkola: Kontseptualni zasady reformuvannya serednoi shkoly* [New Ukrainian school: Conceptual foundations of secondary school]. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
2. Bill, M.M. (2016). Mobilnist naselemlia: teoretychna sutnist i vydova riznomanitnist [Population mobility: theoretical essence and species diversity]. *Ekonomika i suspilstvo*, 7, 645–652 [in Ukrainian].
3. Stryuk, M.I., Semernikov, S.O., Stryuk, A.M. (2015). Mobility: a systems approach. [Mobilnist: systemnyi pidkhid]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 5 (49), 37–70 [in Ukrainian].
4. Sushentseva, L.L. (2011). *Formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnikh kvalifikovanykh robotnykiv u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh: teoriia i praktyka* [Formation of professional mobility of future skilled workers in vocational schools: theory and practice]. *Vydavnychiy dim* [in Ukrainian].
5. Prokhorenko, T.G. (2017). Professional mobility as a factor of professional success [Profesiina mobilnist yak faktor profesiinoi uspishnosti]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*, 4 (35), 167–174 [in Ukrainian].
6. Busel, T.V. (Ed.). (2005). *Great explanatory dictionary of the Ukrainian language: 250000* [Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 250000]. Perun [in Ukrainian].
7. Sorokin, P. (1959). *Social and Cultural Mobility*. The Free Press.
8. Urry, J. (Ed.). (1999). *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century*. 1st ed. London: Routledge.
9. Bilyk, O. (2005). Formation of mobility and migratory mobility of human capital [Formuvannia mobilnosti ta mihratsiinoi rukhlyvosti nosiiv liudskoho kapitalu]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 3, 246–250 [in Ukrainian].
10. Piletska, L.S. (2013). Psychological essence of professional mobility of the person [Psykhologichna sutnist profesiinoi mobilnosti osobystosti]. *Aktualni problemy psykhologii*, 40 (1), 368–371 [in Ukrainian].
11. Prima, R.M. (2008). Professional mobility of a specialist as a scientific problem. [Profesiina mobilnist fakhivtsia yak naukova problema]. *Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports*, 3, 127–132 [in Ukrainian].

12. Dyachok, N.V. (2020). Professional mobility as an indicator of the quality of pedagogical education [Profesiina mobilnist yak pokaznyk yakosti pedahohichnoi osvity]. *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika*, 33, 70–75. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.03.2022 р.
Стаття прийнята до друку 04.04.2022 р.

Dokuchyna Tetiana

Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor
Department of Special and Inclusive Education
Kamianets-Podilsky National Ivan Ohienko University
Kamianets-Podilsky, Ukraine

PROFESSIONAL MOBILITY OF SPECIAL EDUCATION SPECIALIST IN THE CONTEXT OF INTERDISCIPLINARY DISCOURSE

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the problem of professional mobility of special education specialist in terms of interdisciplinary approach. The aim of the article is to analyze the problem of professional mobility of special education specialist in interdisciplinary discourse and identify options for its manifestations in professional activities. The analysis of scientific publications showed that professional mobility is the subject of research in various fields of science. Socio-economic direction of the study of professional mobility is aimed at studying the processes of changing professions, positions, jobs. For psychology, it is important to study the psychological readiness of professionals to change professions and adapt to a new one. In the pedagogical aspect, professional mobility is considered from the standpoint of changing the nature and content of activities in accordance with the new situation, new requirements and challenges of today. The generalization of different conceptual approaches to the study of professional mobility showed that in terms of professional activity of special education specialists it manifests itself in two directions: change of profession and changes in the structure of professional activity (content, working conditions, features, etc.). Readiness for changes in the profession is an urgent problem of professional training and professional development of specialists. In the aspect of mobility, it presupposes the formed readiness to change the place of work, position, qualification, content, nature of the organization of activity, etc. This area is more relevant for the development of professional potential of special education and we have identified it as promising for further research.

Key words: professional mobility, manifestations of professional mobility, special education specialists.